

Az Oszmán Birodalom vereség kultúrája

Eyal Ginio: *The Ottoman Culture of Defeat. The Balkan Wars and their aftermath.*
Hurst & Co. London, 2016. 320 oldal

Az 1912–1913-as Balkán-háborúk története egészen napjainkig csupán marginális érdeklődést váltott ki mind a nemzetközi, mind a hazai historiográfiában, köszönhetően az első világháború (1914–1918) mindent maga alá gyűrő hatásának. A korábbi történetírásban rendszerint a Nagy Háború kontextusában vizsgálták a balkáni eseményeket mint a világégéshez vezető út egy állomását. Különösebb érdeklődést csupán az 1990-es évek délszláv háborúi eredményeztek,¹ ám a valódi fordulatot az 1912–1913-as események centenáriuma hozta el. Az évforduló a balkáni államokban is kiemelkedő jelentőséggel bírt, melynek keretében számos állami és államközi megemlékezést tartottak, valamint megindult a korábbi (nemzeti) historiográfiák újragondolása és új kutatási résztémák megfogalmazása.² A centenárium apropóján

a nemzetközi tudományos életben számos nagyszabású konferenciát szerveztek, melyek nyomán a Balkán-háborúk különböző aspektusait újra- és átgondoló tanulmánykötetek születtek, s bennük üdvözlendően egyre nagyobb szerepet kaptak a társadalomtörténeti megközelítések.³

Eyal Ginio, a *Hebrew University of Jerusalem* professzorának munkája az Oszmán Birodalom különböző társadalmi csoportjainak és közösségeinek háborús tapasztalatait dolgozza fel: Miként élték meg a vereséget, és miként próbálták azt a jövő szolgálatába állítani? A szerző módszertanilag Wolfgang Schivelbusch eredetileg 2001-ben megjelent, majd rövid időn belül angolra is lefordított könyvére támaszkodik az oszmán tapasztalatok elemzésekor. Schivelbusch összehasonlító jellegű, mentalitástörténeti művében az amerikai polgárháborúban vesztes déli államok, az 1870–1871-es háborúban térdre kényszerített Franciaország és az első világháború utáni Németország vereség percepcióját dolgozza fel.⁴ A

¹ Minden bizonnyal ez a szándék állt az eredetileg 1914-ben publikált úgynevezett Carnegie-jelentés újrakiadása mögött is: *The Other Balkan Wars: 1914 Carnegie Endowment Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. Introduction with Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan.* Washington D. C., 1993.

² A háborúk balkáni és török historiográfiájáról lásd: Kaychev, Naoum: *Notes on Some Current Trends in Serbian and Greek Historiography of the First Balkan War.* Études Balkaniques, vol. 24. (2013) No. 2. 37–43.; Eldarov, Svetlozar – Petrov, Bissier: *Bulgarian Historiography on the Balkan Wars 1912–13.* In: Boeckh, Katrin – Rutar, Sabine (eds.): *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory.* London, 2016. 219–249.; Tokay, Gül – Hacısalıhoğlu, Mehmet: *Turkish Historiog-*

raphy on the Balkans during the Late Ottoman Period (1878 – 1914). Balkanistica, vol. 22. (2009) 181–202.

³ Ezekre példaként az alábbi tanulmánykötetek említhetők: Yavuz, M. Hakan – Isa Blumi (eds.): *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications.* Salt Lake City (UT), 2013.; Boeckh–Rutar: *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, id. mű; Boeckh, Katrin – Rutar, Sabine (eds.): *The Wars of Yesterday. The Balkan Wars and the Emergence of Modern Military Conflict, 1912–13.* New York – Oxford, 2018.

⁴ Schivelbusch, Wolfgang: *Die Kultur der Niederlage: der amerikanische Süden 1865, Frankreich 1871, Deutschland 1918.* Berlin, 2001. Angolul lásd: uő: *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning and Recovery.* New York, 2003. A könyvről re-

német–amerikai szerző esettanulmányai-ban a vereség feldolgozásának és racionalizálásának mechanizmusait írja le: azt a társadalmi diskurzust, amelyben diagnosztizálják a vereség okait, és kijelölik annak vélt vagy valós felelőseit (bűnbakképzés), továbbá megfogalmazzák azon célokat, amelyek által a nemzet megújulását kivitelezhetőnek vélik. A diskurzus alapvető jellegzetessége, hogy olyan kulturálisan beágyazott referenciákat alkalmaz, amelyek a legszélesebb körben ismertek és elfogadottak, s eképpen a közösség kohézióját erősítik. A feldolgozás és értelemadás egyik eszköze a nemzeti mitológia eseményeinek, szereplőinek enumerációja (például az 1870-es francia vereség következtében Jeanne D’Arc bekerülése a nemzeti panteonba) aktuálpolitikai célok érdekében, valamint a Pierre Nora-i értelemben vett emlékezés helyeinek (*lieux de mémoire*)⁵ a megkonstruálása. A vereségből levont tanulságok egyben feltételezik a *hol rontottuk el?* és a *mit kell tennünk?* kérdéseit is. Eyal Ginio könyvét ezen problémák vizsgálata köré építette fel.

Ginio a mű bevezetőjében (*Introduction – Ottoman Society, the Balkan Wars and the Defeat*, 1–23. old.) amellett érvel, hogy az 1912–1913-as Balkán-háborúk az Oszmán Birodalom első totális hadviselése volt, hiszen a háború számos jegye kirajzolta a később az első világháborúban tapasztaltakat. Mondhatni az 1912–13-as események a „huszadik század őskatasztrófájának” egy-fajta főpróbáját jelentették.

Az 1. fejezetben (*The Balkan Wars and Ottoman Society: The Devastating Shift from Celebration to Defeat*, 25–71. old.) a szerző a Balkán-háborúk eseménytörténeti és historiográfiai áttekintésével vezeti be az olvasót a háborús vereség oszmán percepciójába, amelyet különböző oszmán-török

szerzők visszaemlékezéseivel és a korabeli sajtó idézésével érzékeltet. A szerző ugyanakkor figyelmeztet, hogy az oszmán szerzők a vereségben nem csupán a katonai erő elégtelenségét detektálták, hanem az egész társadalmat jellemző problémák felszínre kerülését is. A Balkán-háborúkról szóló korabeli irodalom azonban nem csupán a hanyatlás⁶ okait vizsgálta, hanem egyúttal a válság ellenszerét is megkísérelte megtalálni. Ginio amellett érvel, hogy „a Balkán-háborúk [...] intenzifikálták és glorifikálták azt a retorikát, amely egy eljövendő háború során a nemzet erőforrásai teljes bevetésének a szükségességét hirdette”. (2. old.) Ennek, vagyis az oszmán *vereség kultúra* genezisének kifejtése a 2. fejezetben (*The Balkan Wars and the Shaping of the Ottoman Culture of Defeat*, 73–114 old.) valósul meg. Ginio elemzése alapján úgy tűnik, hogy a vereség megtapasztalása vízváltászónak bizonyult a kortársak számára. Az oszmán hadsereg katonai vereségének okát a társadalomban jelentkező mélyebb válság tüneteinek látták: így a hanyatlás és veszteség azonosítása mellett – az egyébként kisebb-nagyobb intenzitással majd egy évszázada zajló oszmán reformkorszak, a *Tanzimat* szellemében – a reformok és a haladás kérdése is megjelent, és éles vitákat gerjesztett a kortárs közvéleményben. Milyen legyen az oszmán identitás, ha képtelen volt a nem muszlimokat felsorakoztatni az állam céljai mögé? Hogyan és milyen mintára menjen végbe a modernizáció? Az utóbbi kérdés ki-

cenziót írt Bihari Péter: *A vereség kultúrája*. Mozgó Világ, 31. évf. (2005) 11. sz. 29–34.

⁵ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. Aetas, 14. évf. (1999) 3. sz. 142–158.

⁶ Amint azt Ginio is megjegyzi, különböző oszmán szerzők már a 17. századtól kezdve általános hanyatlásról szólnak, melyre különböző megoldásokat kínálnak. (76–77. old.) A szakirodalomban vita folyik arról, hogy valójában beszélhetünk-e egyáltalán hanyatlásról az Oszmán Birodalom kapcsán. Lásd: Quataert, Donald: *Ottoman History Writing and Changing Attitudes Towards the Notion of „Decline”*. History Compass, vol. 1. (2003) No.1. 1–9.; Lewis, Bernard: *Ottoman Observers of Ottoman Decline*. Islamic Studies, vol. 1. (1962) No. 1. 71–87.

fejtése különösen a Balkán-háborúk prizmáján keresztül nézve érdekes. A *Tanzimat* időszak modernizációs programja alapvetően óvatosan egyensúlyozott a nyugati modellel adaptálása és az iszlám oppozíció között, de alapvető mintaként az intézmények újjászervezésénél a nyugati minta dominált. Az ifjútörök éra alatt a fő kérdés az lett, hogyan lehet úgy modern államot és társadalmat szervezni, hogy közben azok a helyi tradíciókkal és viselkedésformákkal is összeegyeztethetők legyenek. Ezt a szintetikus modellt Japánban találták meg a korabeli oszmán közírók és gondolkodók. (134–142. old.) A háború alatt zajló modernizációs diskurzusban azonban meglepő Bulgária szerepe. Ginio meggyőzően mutatja be, hogy habár a sajtó a bolgárokat demonizált szerepben jelenítette meg – a háborúban elkövetett etnikai atrocitások visszhangjaként –, az oszmánok számára egyszersmind példaként is szolgáltak. Az újjászületés és a bosszú motívumai köré épült közbeszédet a szerző a 3. fejezetben (*Regeneration, Revenge and Regaining Honour*, 115–150. old.) mutatja be.⁷ Ginio itt főként az vizsgálja, hogy az oszmán közvélemény hogyan mozgósítja a társadalom lehető legnagyobb szeletét a háborús erőfeszítések, illetve a leendő megújulás anyagi, erkölcsi és katonai támogatására. Ezt a célt szolgálták olyan szervezetek, mint a *Nemzeti Védelmi Egyesület* (*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti/Association of National Defense*), amely különböző nemzeti célok megvalósításához igyekezett az oszmán társadalmat mobilizálni. Ginio fontosnak tartja kiemelni a nők szerepét ezekben a szolidaritási demonstrációkban és egyesületekben (például a Vörös Félhold mozgalomban, amely a Vöröskereszt muszlim megfelelője). Ugyanakkor

megjegyzni: nem szabad ezekbe többet belátni, mint amik voltak, azaz a női részvétel nem a fennálló társadalmi és nemi szerepek megkérdőjelezésének igényét reprezentálta, hanem a nők hagyományos társadalmi szerepeiket (például gondoskodás a hadiárvrakról, sebesültekről, menekültekről stb.) nyilvánosság elé tárva demonstrálták elköteleződésüket a nemzeti ügy iránt.

A könyv általam legjobban sikerültnek és leginkább újszerűnek tetsző részeit a 4. és 5. fejezetek jelentik. A negyedik fejezetben (*Children in the Ottoman Literature of Defeat. From War Victims to the Citizen-Soldiers of the Future*, 151–182. old.) Ginio a vereségről szóló irodalomban megjelenő gyermekképet elemzi. A háború borzalmait átélő gyermekek áldozatokként való reprezentálása, illetve a gyerekek háború iránti lelkesedésének ábrázolása azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az oszmán kormány által megfogalmazott különböző nemzeti célok szolgálatába a felnőtt lakosság még jobban bevonhatóvá válik. Ez kimondottan igaz az első Balkán-háború idején – főleg az elején – megjelent publicisztikákban. A háború elvesztése azonban alapjaiban változtatta meg a gyerekek és a fiatalság szerepéről gondoltakat. Minthogy a *vereség kultúrájának* egyik központi témája az újjászületés, a megújulás (és implicita a jövőbeli revans), ennél fogva a felnövekvő generáció, de szüleik feladatainak az újrafogalmazása is végbement. Ginio elemzése alapján jól látszik, hogy az oszmán-török elit az ifjúság hazafias és katonai nevelésében látta a lehetséges megújulás zálogát.⁸ A különböző

⁷ A fejezetet vö.: Çetinkaya, Y. Doğan: *Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912–13)*. *International Journal of Middle East Studies*, vol. 46. (2014) No. 4. 759–778.

⁸ A Török Köztársaság korának történetírása számos ponton igyekszik cáfolni az ifjútörök rezsim és a Musztafa Kemal Atatürkkal fémjelzett időszak közötti kontinuitás lehetőségét, azonban a nemzetközi kutatás már meggyőzően bizonyította ezen nézet tarthatatlanságát. A hadsereg és politika szoros kapcsolata, de még inkább a hadsereg oktatásban betöltött szerepe a mai napig meghatározó Törökországban. Az ifjútörök és az Atatürk-éra kontinuitására lásd: Zürcher, Erik Jan: *The*

sajtóorgánumon keresztül komoly vita bontakozott ki az oktatás kérdéseiről. Itt utalnék vissza az oszmán modernizációs diskurzusban a bolgárok szerepére, akikről úgy tartották, hogy rövid idő alatt olyan morálisan szilárd, a hazafias célokat értő és érző generációt neveltek ki az állami oktatás segítségével, amely sikerre vitte Bulgáriát az első Balkán-háborúban. Ebből következően sokan követelték a katonai nevelés iskolai tantervekbe történő beemelését, sőt hallatszódtak az oktatás átfogó reformját követelő hangok is (aminek részét képezte a nők oktatása is, mondván, hazafias gyerekeket csak és kizárólag tanult és felvilágosodott nők tudnak felnevelni. [174. old.]) Különösen izgalmas a korabeli gyermekirodalom bemutatása, amely a hazafias nevelés egyik közvetett eszközét jelentette. Érdemes itt is idézni az egyik korabeli gyermekmagazinnban, a *Gençleri Âlemi*-ben (*The World of Youth/A Fiatalság Világa*) megjelent versenyleírást: „Nekünk [muszlimoknak] számos árusunk van, akik édességeket és szimitet [gyűrű formájú, sós pékáru – B. B.] árulnak. Legtöbbjük piszkos és lusta. Mit tehetünk annak érdekében, hogy olyan tisztává és szorgalmassá tegyük őket, mint a

görög szatócsokat a Báb-i Âli úton? A legjobb ötletet adó értékes jutalomban fog részesülni.” (196. old.)

A könyv 5. fejezetében (*The Project of the National Economy: Excluding the Enemy 'Within'*, 183–226. old.) a szerző a nemzeti gazdaság létrehozására irányuló törekvéseket foglalja össze. Az Oszmán Birodalomban jelentős gazdasági erővel bírtak a különböző nem-muszlim csoportok. Az első Balkán-háború eseményeiből levont egyik tanulság az oszmán-török publicisták számára éppen az volt, hogy ezek a csoportok nem maradtak hűségesek az államhoz (de legalábbis érdektelennek tűntek) a konfliktus idején, sőt, a balkáni államokat támogatták, ezért a gazdaságban betöltött helyüket muszlim, törökül beszélő vállalkozórétegnek kell átvennie, ami egyúttal a nemzeti célok „finanszírozójává” is válhatna. (184. old.) A nemzeti gazdaság kialakítása 1908 óta napirenden volt az ifjútörök politikai diskurzusban, azonban a Balkán-háborúk tapasztalatai új lökést adtak ennek kivitelezésére: a nemzeti gazdaság létrehozása összekapcsolódott a „belső ellenség”, azaz a nem muszlim kisebbségekkel szembeni bizalmatlanság és az egyre erősödő konfliktus kezdetével. Ginio szerint a kortársak a megoldást abban látták, hogy kiszabadítsák a gazdaságot a nem-muszlim közösségek szorításából, például bojkottálva vállalkozásait, illetve egy államilag támogatott muszlim vállalkozó réteg létrehozását tartották a nemzeti (gazdasági) megújulás kulcsának. (198. old.) Ginio vizsgálódásait kitűnő esettanulmánnyal teszi érzékletesebbé, amelyben egy nem-muszlim közösségnek – Dimetoka [ma Didümeteikhó] zsidó közösségének – a megváltozott körülményekre adott reakcióit veszi górcső alá. (214–226 old.)

A második Balkán-háború alapjaiban új helyzetet teremtett: ezt mutatja be a könyv 6. fejezete (*Celebrating the Ottoman Past, the Victorious Second Balkan War and the Reinstatement of Edirne*, 227–264. old.). A győztes Balkán-szövetség tagjai a háborúban szerzett területek fölötti osztozkodás

Young Turk Legacy and Nation Building. From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey. London – New York, 2010. 136–150.; Hanioglu, Şükrü M.: *Atatürk. An Intellectual Biography.* Princeton (NJ) – Oxford, 2011. 160–198. Érdekes adalék ehhez a kérdéshez Zürcher egy korábbi tanulmánya: Zürcher, Erik Jan: *The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization.* Die Welt des Islams, vol. 32. (1992) No. 2. 237–253.; a hadsereg (avagy a militáris szemlélet) közoktatásban betöltött szerepéről pedig lásd: Kancı, Tuba – Altınay, Ayşe Gül: *Educating Little Soldiers and Little Ayses: Militarised and Gendered Citizenship in Turkish Textbooks.* In: Carlson, Marie – Rabo, Annika – Gök, Fatma (eds.): *Education in 'Multicultural' Societies – Turkish and Swedish Perspectives.* Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, vol. 18. Stockholm, 2007. 51–70.

körül kialakult vitáik miatt újabb fegyveres konfliktusba rántották a félszigetet.⁹ A Bulgáriával szemben álló Szerbia és Görögország mellett az addig semleges Románia is belépett a háborúba, ahogyan a korábban legyőzött Oszmán Birodalom is. A második Balkán-háborúban Edirne (Drinápoly) visszafoglalása Ginio véleménye szerint fordulópontot jelentett az oszmán háborús diskurzusban. Az egykori oszmán főváros (1361–1453) visszaszerzése szimbolikus jelentéssel bírt a kortársak számára: a szebb jövő és az oszmán feltámadás kezdetét. Az euforikus közhangulatra építve az ifjútörök rezsím azonnal megkezdte a győzelem megünneplésének szervezését, amit éppen a még friss és mindent átható korábbi háborúban elszenvedett vereség ellenében kívántak megvalósítani. (228. old.) A közös nemzeti ünnepek, a nemzeti emlékezet helyei mind eszközök voltak az ifjútörökök kezében a modern oszmán-török kollektív identitás újradefiniálására, amely a nemzetek feletti (szupranacionális) ottománizmusból egyre inkább az etnikai alapú (és muszlim) nacionalizmus felé mozdult el.¹⁰ Ennek a középpontjában, ahogy Ginio kitűnően bemutatja, a visszafoglalt Edirne állt, ami egyszerre jelent meg a vallási (a Szelim-mecsettel) és a nemzeti újjászületés szimbólumaként (a várost visszaszerző Enver bej-jel).

A kötettel szemben néhány apró kritikai észrevételt is meg lehet fogalmazni. Véleményem szerint Ginio túlbecsüli az olyan szervezetek függetlenségét, mint például a *Nemzeti Védelmi Társaság*, azt sejtetve, hogy ezek alulról építkező, spontán szerveződések voltak, holott még a

mű elején kijelenti, hogy a hasonló szervezeteken keresztül a kormány olyan kérdéseket is artikulálhatott a szélesebb közvélemény felé, amire hivatalosan nem volt lehetőség. (57. old.) Ginio nagyon jól bemutatja, hogy polifón társadalmi közbeszéd jellemezte a korszakot *a hogyan tovább kérdését* illetően, de azt nem hangsúlyozza eléggé, hogy mindennek ellenére az ifjútörök rezsím ezeket a társadalomban meglévő erőket és energiákat az állam céljainak megfelelően kanalizálta és felhasználta. Megemlíthető még, hogy habár Ginio megfogalmazott célja az, hogy az oszmán társadalom háborús tapasztalatait elemezze, amit egyébként bőszeges oszmán-török, arab és ladinó (!) nyelvű forráson keresztül meg is tesz, mégis valamelyest hiányérzet támad az olvasóban, mivel a szerző adós marad a birodalom keresztény alattvalói nézőpontjának az ismertetésével.

Eyal Ginio könyve összességében rendkívüli olvasmány: érzékletesen mutatja be, hogyan éli meg egy társadalom a háborúban elszenvedett vereséget, és miként próbálja azt saját megújulása és jövője szolgálatába állítani. Kérdés persze, hogy az adott társadalom a megfelelő konzekvenciákat vonja-e le egy ilyen traumatikus eseményből – ennek megítélése már nem feltétlen a történetíró feladata. Az oszmán társadalom különböző csoportjai vereségről alkotott véleményének elemzése kitűnően kirajzolja a birodalmat szétfeszíteni igyekvő törésvonalakat (például az arabok esetében a decentralizáció követelése), másrésztől bepillantást nyerünk az ifjútörök nemzetépítés folyamataiba. A mű mindenképpen haszonnal forgatható a térség és a korszak kutatói és az iránta érdeklődők számára, de módszertani szempontból – hiszen tulajdonképpen egy nemzetépítés esettanulmányával van dolgunk – tanulságos lehet szélesebb szakmai körökben is.

BALATONI BALÁZS

⁹ A második Balkán-háború kitörésének okairól lásd: Hall, Richard C.: *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War*. London – New York, 2000. 97–106.

¹⁰ Az ifjútörök megemlékezésekről és ünnepekről jó áttekintést ad: Matossian, Bedross Der: *Shattered Dreams of Revolution. From Liberty to Violence in the Late Ottoman Empire*. Stanford (CA), 2014. 1–48.